

KPI 100 år

Torstein Bye og Torbjørn Hægeland

Sosialdepartementet etablerte i 1914 en levekostnadsindeks for Norge, og siden har den vært i kontinuerlig produksjon i 100 år. Statistisk sentralbyrå overtok produksjonen av denne indeksen i 1916. Indeksens hovedformål er å fortelle hvilken inntektsendring som må til for fullt ut å kompensere for prisendringer på de varer og tjenester en husholdning forbruker.

Til å begynne med var dette en levekostnadsindeks for arbeiderfamilier, med datainnsamling for en begrenset del av landet og med et begrenset omfang av priser og vareutvalg. Indeksen ble gradvis utvidet fram mot 1960 hvor den ble gjenstand for en betydelig revisjon, med det formål at den skulle representere levekostnadene til «alle» norske husholdninger. Den moderne konsumprisindeksen (KPI) ble født.

En levekostnadsindeks skal i prinsippet kunne følge utviklingen i levekostnadene knyttet til å beholde et gitt nyttenivå for et individ eller en husholdning. Nytte er imidlertid ikke direkte observerbart og individer og husholdninger er forskjellige med hensyn til både preferanser og inntekt. I praksis baserer en seg på gjennomsnittsforkretningen til en større gruppe, som nå altså er hele husholdningssektoren, og det må gjøres mange forenklinger. Forbruket og tilgjengeligheten av offentlige goder som ikke omsettes i et marked og som kan være rasjonert, teller ikke med selv om de åpenbart påvirker nytten. Selveierens boligkonsum kan ikke måles direkte og vekt og prisendring må avledes fra andre variabler. En stor utfordring er å ta hensyn til at konsumentene responderer på prisendringer ved å vri konsumet i retning av goder som har blitt relativt sett billigere. Ulike typer indeksformler som for eksempel Laspeyres-, Paasche- og Fisher- indekser (Johannessen, 2014) er tilnærminger til den «sanne» levekostnadsindeksen.

For å lage en levekostnadsindeks trenger man både priser og vekter. Vektene i levekostnadsindeksen er budsjettandeler som tradisjonelt har framkommet av forbruksundersøkelser blant et «representativt» utvalg av norske husholdninger. I de senere årene hentes vektene fra Nasjonalregnskapet som baserer seg på et videre informasjonsgrunnlag. Omfanget av og representativiteten til forbruksundersøkelsene har variert over disse 100 årene (Bye og Johannessen, 2014). Sammensetningen av forbruket i husholdningene har

endret seg kraftig, fra at matvarer utgjorde en betydelig budsjettandel for arbeiderfamiliene i 1914 til at boligkonsum, elektroniske produkter og ulike informasjon- og kommunikasjonstjenester utgjør viktige forbruksgrupper i dag (Hov og Rochlenge 2014). Det har vært en utvikling i retning av at en relativt sett større del av inntekten brukes på fornøyelser enn nødvendighetspregede goder. Dette henger sammen med både inntektsvekst, teknologiske endringer samt reduserte handelshindringer.

I begynnelsen hadde man prismålere, personer rundt omkring i landet, som hentet inn priser på de ulike varene som inngikk i indeksen. Etter hvert gikk man mer og mer over til å samle inn priser på papirskjema som ble sendt til utsalgsstedene. Denne nokså ensartede datainnsamlingen er de siste 15 årene blitt erstattet av et bredere spekter av datafangstmetoder. Teknologiske endringer, ønske om å redusere både SSBs kostnader og oppgavebyrden, kombinert med økende globalisering og internetthandel legger nye premisser for statistikken. I KPI benyttes i dag blant annet et stort omfang av strekkodedata fra de store matvarekjedene. Etter hvert har man også begynt å studere utnyttelsen av digitale spor som legges igjen på internett. Disse gjennomgripende endringene stiller arbeidet med KPI overfor store utfordringer framover, men samtidig gir det muligheter for å utvikle indeksen til bedre å kunne representere utviklingen i levekostnadene (Johansen, Nygaard og Sandberg, 2014).

KPI er en av de viktigste korttidsindikatorerne som beskriver utviklingen i norsk økonomi. Den brukes ofte som reguleringsmekanisme i inngåtte kontrakter (for eksempel husleiekontrakter eller avtaler i næringslivet), i lønnsforhandlinger hvor man er opptatt av kjøpekraften av lønnen som mottas, som deflator for å beregne fastpristall (volum) i nasjonalregnskapet, som mål på inflasjon (i dag gjerne en avledet indeks, KPI-JAE) i utformingen av pengepolitikken eller som en konjunkturindikator.

Siden formålene er mange og KPI ikke er skreddersydd for alle disse formålene har det over tid blitt utviklet en del avledede indekser av KPI. Flere av disse har som

Torstein Bye er fagdirektør ved Avdeling for økonomi-, energi- og miljøstatistikk (torstein.bye@ssb.no)

Torbjørn Hægeland er forskningsdirektør i Forskningsavdelingen (torbjorn.haegeland@ssb.no)

hensikt å måle det man kaller underliggende inflasjon. Konsumprisindeksen justert for avgifter, KPI-JA, viser prisutviklingen justert for reelle avgiftsendringer, og kan dermed antyde hva som er utviklingen i de underliggende markedsbaserte prisene. KPI-JE er konsumprisindeksen justert for utviklingen i energiprisene, hvor hensikten er å utelate priser hvor volatiliteten er stor og hvor prisene i liten grad påvirkes av tradisjonelle faktorer knyttet til norsk økonomi. Igjen er en ute etter den underliggende prisveksten, en indeks som ikke blir forstyrret av for eksempel de kraftige prisendringene på elektrisitet over året som skyldes temperatur og nedbørforhold. KPI-JAE er en indeks der en justerer for begge disse forholdene, og denne brukes av mange som mål på underliggende inflasjon eller kjerneinflasjon i Norge. I Rønnevik (2014) diskuteres både disse indeksene og andre avledede indekser.

Forskjellige grupper kan fokusere på ulike aspekter ved KPI. Aktørene i det norske rente- og valutamarkedet oppfatter utviklingen i KPI-JAE som det viktigste norske nøkkeltallet og forsøker derfor selv å anslå hvordan indeksen kommer til å bli neste gang den publiseres for å ligge i forkant med relevant informasjon. Avviket mellom anslag og utfall kan gi opphav til store markedsbevegelser og dermed store tap eller gevinster. I følge Dørum (2014) er ikke analytikernes treffsikkerhet stort bedre enn naive metoder. Han peker på at selv om indeksen på papiret er enkel så er beregningene i praksis kompliserte da den består av et svært stort antall varer og tjenester og prisene på disse varierer en god del.

Ved siden av bankenes kortsiktige anslag for KPI-veksten lages det også anslag for KPI på litt lenger sikt gjennom blant annet SSBs egne konjunkturanalyser. Her er veksten i KPI og KPI-JAE sentrale størrelser (Eika 2014a). I de elleve siste årene har det vært en tendens til at SSBs prognoser har overvurdert veksten i KPI-JAE, mens veksten i KPI har vært undervurdert. I motsetning til hva Dørum har observert for de helt kortsiktige anslagene på KPI konkluderer Eika med at prognosene til SSB ikke bommer mer enn at de gjennomgående er betydelig mer treffsikre enn en naiv prognose, hvor anslaget settes lik det sist kjente årsanslaget ved prognosetidspunktet. Feil i anslagene på kronekurs og elektrisitetspris fremstår som de viktigste kildene til feilene i prognosene for prisveksten.

En av de viktige brukerne av KPI er Norges Bank i forbindelse med utformingen av pengepolitikken. Pengepolitikken og prisutviklingen påvirker hverandre gjensidig, og i Nordbø (2014) diskuteres utviklingen i konsumprisindeksen de siste 100 årene i lys av den til enhver tid førte pengepolitikken - fra gullstandarden før første verdenskrig til dagens situasjon med fleksibel inflasjonsstyring, hvor det operative målet for pengepolitikken er en årsvekst i konsumprisene som over tid er nær 2,5 prosent.

Selv om det er en viss sammenheng mellom utviklingen i realøkonomien og prisstigningen, er den målte inflasjonen ikke nødvendigvis en god indikator for den generelle konjunktursituasjonen. Mange andre forhold enn aktivitetsveksten i realøkonomien spiller en rolle for hva prisstigningen faktisk blir. Dermed er det heller ikke slik at en ensidig vektlegging av stabilisering av inflasjon med nødvendighet gir en mer stabil realøkonomisk utvikling. Beregninger med SSBs makroøkonomiske modell KVARTS (Eika 2014b) viser at en fullstendig stabilisering av inflasjonen siste elleve år ville gjort den realøkonomiske utviklingen klart mindre stabil enn den har vært. Beregninger indikerer også at det til tider ikke ville vært mulig å få inflasjonen opp i 2,5 prosent ved hjelp av styringsrenten.

Ved siden av sentralbanken og de andre bankene i Norge framstår det tekniske beregningsutvalg for inntektsoppgjørene (TBU) som en av de viktigste brukerne av KPI. Som det heter i Cappelen (2014); «For å oppfylle valglofte om en «krympefri lønningspose» nedsatte den nyvalgte regjeringen i 1965 et sakkynndig utvalg som skulle bli forløperen til Det tekniske beregningsutvalget for inntektsoppgjørene (TBU). Politikernes bekymring over høyere inflasjon gjorde at utvalgets arbeid i stor grad kom til å dreie om hvordan man kunne forstå prismekanismen i en liten åpen økonomi. Med unntak av perioden med kombinerte inntektsoppgjør fra midt på 1970-tallet og fram til 1980 har TBU analysert prisutviklingen og lagd egne programmer for veksten i KPI».

Vektene i KPI er budsjettandeler for husholdningene samlet og KPI kan derfor sies å måle utviklingen i levekostnadene for en gjennomsnittlig norsk husholdning. I det underliggende materialet for beregning av indeksen er det imidlertid på noen områder steder så detaljert datagrunnlag at det er mulig å lage en indeks for ulike regioner i er Norge. Dette gjelder spesielt for matvarer hvor en benytter strekkodedata fra alle matvarekjedene i Norge. I Carlsen (2014) har en forsøkt å utnytte dette materialet til å se på prisforskjeller for disse matvarene. Et av resultatene er at prisene på matvarer er noe lavere i sentrale strøk enn i perifere strøk.

De mange brukerne og bruksområdene viser oss at KPI er en viktig indikator. Som det fremgår av flere av artiklene i dette nummeret har KPI vært under kontinuerlig utvikling i 100 år og som diskutert i Johansen et al (2014) vil denne utviklingen fortsette. For eksempel gir elektronisk handel og globalisering store datamessige utfordringer, men det gir også store muligheter hvis disse utnyttes på en effektiv måte. Det stilles samtidig store krav til metodisk utvikling for å sikre at man minst opprettholder men helst forbedrer kvaliteten i KPI.

Referanser

Bye, Torstein og Randi Johannessen (2014):
Levekostnader over de siste hundre år. Økonomiske
analyser 5/2014.

Carlsen, Fredrik (2014): Prisnivåforskjeller mellom
regioner. Økonomiske analyser 5/2014.

Cappelen, Ådne (2014): KPIs rolle for det arbeidet i Det
tekniske beregningsutvalget for inntektsoppgjørene – et
kort tilbakeblikk. Økonomiske analyser 5/2014.

Dørum, Øystein (2014): Markedet venter på KPI-JAE.
Økonomiske analyser 5/2014.

Eika, Torbjørn (2014a): SSBs inflasjonsprognoser.
Økonomiske analyser 5/2014.

Eika, Torbjørn (2014b): KPI, inflasjonsstabilitet og
realøkonomi. Økonomiske analyser 5/2014.

Hov, Kjersti Nyborg og Camilla Rochlenge (2014): Fra
nødvendighet til forlystelseskoder. Økonomiske analy-
ser 5/2014.

Johansen, Ingvild, Ragnhild Nygaard og Lasse
Sandberg (2014): Fra skyttelskjema til digitale spor –
nye muligheter og utfordringer. Økonomiske analyser
5/2014.

Johannessen, Randi (2014): Konsumprisindeksen – en
levestandardindeks. Økonomiske analyser 5/2014.

Nordbø, Einar W (2014): Fra gull til KPI.
Pengepolitikken og prisutviklingen gjennom 100 år.
Økonomiske analyser 5/2014.

Rønnevik, Pia Skare (2014): Flere mål på underlig-
gende prisvekst i Norge. Økonomiske analyser 5/2014.